

Phû kng Kì-sū • Tōa-sī-tāi Ē-kha ê Tâi-ôan Pêh-ōe-jī,
Tâi-ôan Kàu-hōe Kong-pò Pêh-ōe-jī Bûn-hiàn Sò-ūi Tián-chông kè-ik

Phah-khui tó-sū lèk-sú ê lēng-gōa chit sīⁿ thang

To-gōan chòk-kûn só kiàn-kò ê Tâi-ôan bûn-hòa, i ê ūn-miā, hām chit-ê tī tē-chit-hák lái kóng iáu chin siàu-liân, put-sí siū tē--tāng kap hong-thai chau-that ê tó-sū, nng ê chi-kan sī saⁿ siāng kah ōe kiaⁿ--lāng. Húi-biát kap khí-chō saⁿ thè-ōaⁿ ê kè-thēng, tō nā chiūⁿ sī Tâi-ôan ê pún-chit. Mā in-ūi chiáp-chiáp heng soe saⁿ thè ê lèk-sú ūn-miā tit-tit lûn-hôe, khiā khí tī tó-sū ê lāng, in sim--nih ê put-an kap phiau-lōng ê kám-kak, iā tēk-piát kiông-liát. Chū-pún hô-bòk tàu-tīn ê to-gōan chòk-kûn, hām in sūi-ê á sūi-ê pó-sioh ê gí-giân chham bûn-hòa, tō án-ne ūi-tiòh chēng-tī tōa kī iát lái khi-tò, chiāⁿ-chòe chit chō chit chō hong sak-sak--tò, hék-chiá sī hong chhāi kōan-kōan ê kì-liām-pi, tī lèk-sú tōa-hô--nih chhong-song phû-tím.

Bô-kāng ê jîn-lūi bûn-hòa, siáⁿ-lāng ū chái-tiāu hun-hōe kùi khi á chhàu-chiān? Chóng--sī tiàm jī-cháp sè-kí tōa-to-sò ê sī-khek--nih, Tâi-ôan tó téng-kōan tōa-to-sò jîn-bîn só sú-iōng ê gí-giân, soah bat hō bô-kāng ê thóng-tī-chiá kā phi-siūⁿ chòe "thô-sông chhō-siòk ê hong-giân", ùi án-ne tī kong-kiōng seng-óah léng-hék, hák-sút tì-sek kiàn-kò téng-téng ê chân-bīn, gí-giân pún-sin chhiong-sēng ê khó-lēng-sēng soah siū hó-tēng. M̄-kú, che kám sī sū-sit? Tâi-ôan tó-sū ê gí-giân bûn-hòa kám-kóng ū-iaⁿ sī kho-sò nng jī tō thang chún kòe--ê? In-ūi "Tâi-ôan Kàu-hōe Kong-pò Pêh-ōe-jī Bûn-hiàn Sò-ūi Tián-chông Kè-ik" ê phah-piàⁿ, Tâi-ôan Su-hōan Tâi-hák Tâi-ôan bûn-hòa kip Gí-giân Bûn-hák Gián-kiù-só Lí Khîn-hōaⁿ só-tiúⁿ beh chhuā thók-chiá chu-ūi, lái phah-khui tó-sū lèk-sú ê lēng-gōa chit sīⁿ thang, ùi sin chhak-chhak ê koan-tiám chhut-hoat, táuh-táuh-á ēng koh chit-khóan kak-tō lái gím-bī Tâi-ôan gí-giân bûn-hòa-sú.

Tâi-ôan pêh-ōe-jī ê gōan-thâu

Sui-bóng kin-kì bîn-chòk-hák-chiá ê chhái-chip kap chéng-lí, tī Amis, Bunun kap Puyuma tiong-kan, sī ū bûn-jī gōan-khí-thâu kap phah-m̄ kīⁿ ê thōan-soat; Bunun mā ū tī chhā khék ê lāh-jit uē thiu-siōng hū-hō lái kì-liòk choh-sit ê sī-kan kap chē-tián ê thōan-thóng. Tân-sī tī 17 sè-kí Ho-lan-lāng kā pheng-im bûn-jī ín jip-lái Tâi-ôan chìn-chēng, kap Tâi-ôan gōan-chū-bîn siong-koan ê lèk-sú bûn-hiàn kì-liòk, chha-put-to lóng sī ùi sī-kho-liàn-tng pí-lūn Tiong-kok, Jit-pún, Hàn-kok chiah-ê ū su-siá thōan-thóng ê bûn-hòa lái--ê. Ho-lan thōan-kàu-su thōan Siōng-tè ê hok-im, mā kā pheng-im su-siá hē-thóng chah--jip-lái, chiap-siū chit thò su-siá hē-thóng ê pēⁿ-pò-chok Sin-káng-siā gōan-chū-bîn, m̄-nā ēng chit thò bûn-jī thak Sèng-keng, koh ēng i hām kòe O-chúu-kau ê Hàn-jîn phah khè-iok. Sui-bóng tī 1662 nī Tēⁿ Sēng-kong thài-iaⁿ Ho-lan Lián-háp Tang Ìn-tō Kong-si, pek Ho-lan-lāng lī-khui

Tâi-ôan, m̄-kú it-tit kàu 1813 nî, Tâi-lâm Sin-káng-siā ê lâng iù-gôan teh sú-iōng Ho-lan-lâng kà--in ê pheng-im-jī, ēng ka-kī ê gí-giân siá hām in ka-kī chhiat-sin siong-koan ê seng-òah hē-hāng.

Tēⁿ Sēng-kong kap Chheng-tiâu chiong Tâi-ôan ùi "Formosa" chóan-hēng chiáⁿ-chòe "Tâi-ôan-hú", m̄-nā hō Tâi-ôan tī tē-iân cheng-tī pán-tô ê kui-siòk khiⁿ-óa A-chiu Tâi-liòk, koh khah hō Tâi-ôan siā-hōe ê hoat-tián sán-seng kiap-kò-tik ê tōa kái-piàn. Hàn-jîn ùi Tiong-kok lâm-hng tōa-phue-bô sóa--lâi, kiông-sè bûn-hòa chhim-m̄ng-tâh-hō, hō Tâi-ôan pīⁿ-pō gôan-chū-bîn chiām-chiām chiap-siu Hàn-jîn bûn-hòa. Lán ùi Tiong-iong Gián-kiù Īⁿ lèk-sú Gí-giân Gián-kiù-só tián-chông ê "Hoan-siā Chhái-hong-tô" • < Siā-su > chit pak tô--nih, hit ê chhiú phóng Jū-ka keng-tián teh thak ê pīⁿ-pō gín-á ê hēng-siōng, tō ē-tàng phó-phó-á tì-kak-tiòh gôan-pún gôan-chū-bîn-chòk, á-sī Ho-lan sí-kí ê thôn-thóng, tâu-h-tâu-h-á tòe hong poe--khi bô--khi ê kè-thēng. Chì-chiò tui tōa-to-sò Tâi-ôan Hàn-jîn, hék-chiá sī siū Hàn bûn-hòa chhim-chhim éng-hióng ê gôan-chū-bîn lâi kóng, in kap Ho-lan sí-kí só lâu--lòh-lâi ê bûn-jī ùi-sán tiong-kan, hit ê koan-hē í-keng sī chhián pih-pih kiam pòh-li-si--a.

19 sè-kí Ki-tok kàu-hōe tēng koh tng lāi Hōa-lâm kap Tâi-ôan, thôn-kàu-sū pēng bô bē-kì-tit in ê chiân-pòe ūn-iōng Lô-má-jī thôn-kàu ê chài-tiâu. M̄-kú thôn-kàu-sū hit-tong-sí só bīn-tui ê Hōa-lâm Hàn-jîn siā-khu, sī chit ê tī gí-giân kap bûn-jī chān-bīn kài hók-cháp bô hōe-chê ê siā-hōe. Koaⁿ-ôan, sū-sin téng-téng siā-hōe cheng-eng kai-chân sī ēng Pak-kiaⁿ koaⁿ-ōe kap bûn-giân-bûn, nā m̄-bat jī ê peh-sèⁿ-lâng kóng--ê sī chài-tē thong-siòk ê hong-giân pèh-ōe. Hit sī thôn-kàu-sū chiong soan-kàu bók-phiau khng tī bîn-chiòng ê sin-chiūⁿ, chit ~~ehh~~ thò tui káng-cháp ê phiau-im hū-hō chor-sēng, hó óh koh hó thak ê kàu-hōe lô-má-jī, tō chiáⁿ-chòe thôn-kàu-sū hák-sip tak só-chài gí-giân, kap bô-kang khiuⁿ-kháu ê bîn-chiòng hāⁿ kè bûn-giân-bûn hō-tēng it-téng ê kang-kū. It-lâi-jī-khi, Hàn-jī siōng-ēng-jī siōng-bô mā chit chheng jī, bē-pí-tit chí-iàu óh òe-hiáu jī-cháp gōa ê pèh-ōe jī-bó, tō ē-tàng thak siá tak khoán gí-im, sīm-chí lián bô siū kè Hàn-bûn cheng-kui kàu-iók ê lú-sèng, mā bô khùn-lân, m̄-chiah āu--lâi ū sun-á khòaⁿ-tiòh a-má teh thak pheng-im jī-bó, soah tòng-chòe “a-má teh thak Eng-bûn” ê chhioh-khoe-tâi.

Kiàn-cheng lèk-sú ê Tâi-ôan pèh-ōe-jī

1885 nî, tui Ka-ná-tâi lâi ê Pa-khek-lé bók-su tī Tâi-lâm chhòng-pān "Tâi-ôan Hú-siāⁿ Kàu-hōe-pò" ("Tâi-ôan Kàu-hōe Kong-pò" ê chēng-sin), tū-liáu sī ēng lī-piān it-poaⁿ-lâng thak-bat ê Tâi-ôan pèh-ōe-jī í-gōa, koh khah sī hit-tong-sí Tâi-ôan tē-it ê ū háp tī tong-tâi ì-gī ê sin-bûn mui-thé. Lí Khîn-hōaⁿ só-tiúⁿ piáu-sī, thau-kòe chit hūn liú-thôn pah-nî kú ê Tâi-ôan pò-chóa, tui án-ne, lán thang tui chài-tē ê koan-tiám kap gí-giân, lâi thàm-thó hit sī-chūn Tâi-lâm hú-siāⁿ Hàn-jîn kap Tiúⁿ-lò kàu-hōe siā-kûn só koan-sim ê sū-kiāⁿ. Pí-lūn

1886 nî 6 gòeh hō ê pò-tō, tō chhú 〈Tâi-ôan beh kái chòe hêng-séng〉 chòe tē, ēng chhián-pêh ê pèh-ōe-bûn kài-siâu Tâi-ôan kiàn séng, sòe-chè bō-èk téng-téng ê gī-tē.

Tī Tâi-ôan lèk-sú-siōng ū koan-kiàn tē-ūi ê 1895 nî, tī Chheng Jit Má-koan Tiâu-iok chhiam soah liáu-āu, Kàu-hōe-pò iā tī gō--gòeh, khi-kháu soeh-pêh lâi pò-tō tiâu-iok ê lâi-iōng, "Tâi-ôan tiòh hō i, Phêⁿ-ô tiòh hō i." Sui-jiân Jit-pún cheng-hú chiàu kīn-tâi kok-chè hoat-lí só thê-kiong ê kok-chek chū-iū sóan-tèk tiâu-khóan, mā kāng-khóan tī chit phiⁿ pò-tō chhut-hiān, chóng--sī tui hit-tong-sī iáu tī cheng kīn-tâi-hòa siā-hōe ê Tâi-ôan lâi kóng, hō lāng tui bú-kok koah-lī ê kan-khó, khióng-kiáⁿ-á iáu sī chhim-chhim khek tiàm tōa-to-sò thòk-chiá ê sim-lâi. mā in-ūi án-ne, kāng hit nî lāk--gòeh, Kàu-hōe-pò ū khan Tâi-ôan Bîn-chú-kok kun-tūi thâu-lāng Lâu Éng-hok chiong-kun ê kò-sī, bêng-bêng siá-kóng, "chhiáⁿ sin-sū, siong-bū, kun-peng, peh-siⁿ-tsiá ê lāng chit-thé chiàu chai, tiòh chai bô hô-sūn kap lán teh tōng kan-ko--ê, tók-tók Jit-pún chit kok nā-tiāⁿ, kī-î se-iūⁿ kok kok lóng sī siók tī hô-hó ê kok, pēng bô hiáp-hiām òan-hūn." Iau-kiū sin-bîn m̄-thang bô-hun-bô-hōe liáh gōa-kok-lāng chòe tui-tèk, eng-kai tiòh phòe-háp Bîn-chú-kok ê gōa-kau chiàn-liók kap gōa kok pōaⁿ-nóa, siú hō tiâu thang tán lāng kiū.

Khó-sioh Tâi-ôan jîn-bîn ê té-khòng kàu-bóe iáu sī kah su Jit-pún-kun ê thih-chûn hóe-phàu. Lí só-tiúⁿ chin kám-khài kā góan kóng, hit sī Lâu Éng-hok lāng-káng cháu Tng-soaⁿ, sè-bīn jū-chháng-chháng, Pa-khek-lé bók-su siū sū-sin chheng-thok, bō-hiám khi kah Nái-bók Hi-tián chiong-kun ê peng-iáⁿ, chhiáⁿ Jit-pún-peng kín jip siáⁿ î-chhi ti-sū.....suà--lòh-lâi ū hē-thóng-tik ê bú-chong té-khòng kàu chia kiát-sok, Tâi-ôan ê lèk-sú tēng koh hian lâi sin ê chit iah. Tui chē-chē peh-siⁿ lâi kóng, iū-gōan tiòh tō-òah! Tī 1896 nî ê Kàu-hōe-pò lâi-té, mā khai-sí chhut-hiān chóng-tok-hú soan-tát "hōng Bêng-tī ūi cheng-sok" ê cheng-chhek, koh ū chhin-chhiūⁿ "Jit-pún òe ê kun-tóe" chit lūi thàm-thó Jit-bûn ki-chhó bûn-hoat ê pò-tō, sīm-chí tī 1900 nî hoat-seng pat kok lián kun chiàn-cheng, Kàu-hōe-pò mā thê-kiong koan-hē Tiong-kok pak-hng chiàn-cheng ê chōng-hóng, hām nng pēng gōa-kau chih-chiap kài siōng-sè ê chu-sin. Lán òaⁿ òe lâi kóng, kàu-hōe pèh-ōe-jī tī chit tiong-kan, m̄ kan-taⁿ sī poaⁿ kì-sū ê kak-sek, jī-chhiáⁿ mā sī thák-chiá khiap-siu sin tì-sek, biâu-ūi sim-léng tē-tô ê tiōng-iàu m̄i-kài.

To-gōan bûn-hòa ê phû kng kì-sū

In-ūi sòe-kiáⁿ lāu-lāng lóng thang òh Tâi-ôan pèh-ōe-jī, tō sng sī bô siū kòe kàu-iòk ê gín-á, hū-jîn-lāng mā ē-tàng kín-kín tō sèk-chhiú, Tâi-ôan-lāng iā ēng pèh-ōe-jī tī "Tâi-ôan Hú-siáⁿ Kàu-hōe-pò", "Kòe-chhài-chí" téng-téng ê khan-bút lâi-té, lāu lòh chē-chē phoh-sit hō lāng kám-tōng ê bûn-hák, chong-kàu chok-phín. Sī-án-chóaⁿ kong-chiòng jīn-tēng Tâi-ôan kīn-tâi ê bûn-hák chú-liú, iáu sī kā Lōa Hō, Tiuⁿ Ngó-kun téng lāng ê Hàn-bûn su-siá tòng-chòe kin-gōan? Lí só-tiúⁿ jīn-ūi, Jit-pún cheng-hú chhui-hēng ê "Kok-(Jit) gí

chèng-chhek" sī kàu-hōe pèh-ōe-jī bô hoat-tō sòa-chiap hoat-tián ê chú-iàu gôan-in chi-it. 1910, 1920 nî-tāi ê Tâi-ôan cheng-eng tì-kak bô hoat-tō ēng bú-lèk tui sit-bîn thóng-tī-chiá ká Tâi-ôan tháu-pàng, tui án-ne khai-sí thàu-kòe gī-hōe siat-tì chheng-gōan, bûn-hòa ùn-tōng téng-téng hui-bú-lèk ê hong-sek, hō Tâi-ôan bîn-chòk chū-kak thang cheng-sîn. Chhòa Pôe-hóe sian-si" tī 1924 nî, koh tiū-pī siat tōa-kui-bô ê pèh-ōe-jī gián-sip-pan, òng-bāng hō **mú**-chit-ê Tâi-ôan-lâng lóng òe-tàng ũ kái-thók tì-sek kap lūn-sút ê lêng-lèk, che chū-jiân ē hō Jit-pún cheng-hú bô hoaⁿ-hí. Tiong-kok Ngó-sù Òn-tōng liáu-āu ê hák-sút su-siúⁿ tiâu-liú, hék-chiá sī Jit-pún sit-bîn bú-kok só liú-thoan ê ták chióng kīn-tāi bûn-hák, siā-hōe su-tiâu, khak-sit **kip**-ín bē chió Tâi-ôan chheng-liân, sóan-ték ēng Hàn-bûn á-sī Jit-bûn su-siá, tian-tò bô khi khó-lū ka-kī ê bó-gí jī-chhek. Ka-siōng Hàn-jîn bûn-hòa chū-sin tui Hàn-jī ê ài-lóan, í-kip 1940 nî-tāi Thài-pêng-iúⁿ Chiàn-cheng kí-kan, **Ki**-tok kàu-hōe in-ūi chhut ùi Eng Bí, hō Jit-pún cheng-hú khòaⁿ-chòe ték-lêng, **Kàu**-hōe-pò thêng-khan, che mā tì-sú pèh-ōe-jī ê su-siá kap chhui-kóng chhut-hiân khùn-lân.

1945 nî Thài-pêng-iúⁿ Chiàn-cheng kiát-sok, Kok-bîn Chèng-hú chiap-siu Tâi-ôan. Kàu-hōe Kong-pò sui-bóng hók-khan, tăn-sī Tâi-ôan jîn-bîn soah hām-jip lêng-gōa chit chióng gāi-giok ê lāi kok sit-bîn chêng-kéng lāi-té. Kok-bîn Chèng-hú kiông-tiau--ê sī Tiong-**hōa** bûn-hòa gō chheng nî kú-tng gôan-lâu ê tōa thoan-thóng, bô-lūn sī Lâm-tó gí-chòk á sī Hàn-gí hong-giân, tī sin thé-chè lāi-bīn lóng kan-taⁿ ũ siū pian-iân-hòa ê ùn-miā. Kok-bîn Chèng-hú kiông-tōa ê ap-lèk chi-hā, m̄-nā sîn-chit jîn-ôan hông iau-kiú ài ēng Hōa-gí thoan-tō, pèh-ōe-jī su-siá mā siū koaⁿ-hong kìm-chí, "Tâi-ôan Kàu-hōe Kong-pò" ê pèh-ōe-jī pán-pún chí hó tī 1969 nî kiát-sok siu-bé.

Tián-chông ê bûn-hiân sui-jiân tī hit chit tang tòng-tiām, tăn-sī tō chhin-chhiūⁿ Sèng-keng só kóng--ê, "chit liáp bēh lòh tī tē--nih lāi sí, tō kiát chí chē-chē." Tâi-ôan pèh-ōe-jī sui-jiân tī Tâi-ôan-tó lāi ê kàu-hōe khan-bút sit-lòh seng-chûn khong-kan, m̄-kú tī hái-gōa ták só-chāi ê Tâi-ôan-lâng kiâu-siā--nih, i pān-ián khō-óa Tâi-ôan gí-giân bûn-hòa jîn-tōng ê tiōng-iàu kak-sek. Tī 1990 nî-tāi pún-thó-hòa ùn-tōng heng-khí, kok-chióng bó-gí têng koh tit-tiòh lūn-sút khong-kan liáu-āu, Tâi-ôan pèh-ōe-jī mā koh khah cheng-sek kiáⁿ hiòng sè-siok-hòa ê hong-hiòng, chiáⁿ-chòe koan-sim bó-gí bûn-hòa jîn-sū só ùn-iōng, thó-lūn ê su-siá hē-thóng.

Tâi-ôan, Bí-lē Chi Tó, to-gôan bûn-hòa tī chia thoàⁿ-kin, chiáⁿ-chòe tók-it bû-jī ê bûn-hòa kong-kéng. **Tâi-gí bûn-hák** tū-chok chē-chē ê Lí Khîn-hōaⁿ só-tiúⁿ, ték-piát ēng ngá-khì sèk-chhiú ê Tâi-gí, it-liú-súi kóng-khí pèh-ōe-jī sò-ūi tián-chông ê bī-lāi. I jîn-ūi pèh-ōe-jī eng-tong chiáⁿ-chòe Tâi-ôan siā-hōe kiōng-tōng ê bûn-hòa ũi-sán, iā in-ūi án-ne, chit hāng tián-chông kè-ik ê sêng-kó, beh ēng chhòng-chok CC tiâu-khoan lāi kong-khai. Lí só-tiúⁿ koh khah hi-bāng ē-tàng khí-chō chit chōbāng-lō sè-kài ê pèh-ōe-jī bûn-hiân-kóan,

thàu-kòe kàu-hōe pèh-ōe-jī hó thak hó bat ê tèk-sèng, hō Tâi-ôan-tó to-gôan jí-bùn ê súi, thang tī bāng-lō sè-kài chhiau-òat kok-kài, hō chôn-sè-kài ê lāng thang chai-iaⁿ chai him-sióng.

Tâi-ôan kàu-hōe pèh-ōe-jī, sui-jiân m̄-sī hiân-chhú-sī tãi-chiòng thong-hêng ê jí-giân kap ēng-jī, m̄-koh i chiáⁿ-chòe bô-kâng bûn-hòa chi-kan kau-liú, chih-chiap ê phû kng kì-sū, i ê chûn-chāi m̄-nā kiàn-chèng tōa sí-tāi ē-kha Tâi-ôan tó-sū **khám**-khiat ê lèk-sú, jī-chhiáⁿ sī chit kōaⁿ ē-tàng pah-khui kòe-khì, hiân-chāi kap bī-lái ê só-sí. Tùi pèh-ōe-jī bûn-hiàn tián-chông, lán m̄-nā thang siam-tiòh pah-ní chêng ê Tâi-ôan sim-lêng, ūn-iōng pèh-ōe-jī, lán koh khah thang sú-iōng bó-chhin ê jí-giân, chhòng-chō ná chē tùi lāi-sim chhut-lái ê bûn-hak chok-phín. Bô tek-khak ē-bīn chit n̄ng kù 90 nī-tāi tiāⁿ-tiāⁿ hông ín-iōng ê siók-gí, ē-thang kóng-chhut chit khoán kian-kiông koh iu-ngá ê sim-chiáⁿ iā-kú-káⁿ, "Han-chí m̄-kia" lōh thô nōa, chí kiú ki-hiòh tãi-tāi thòaⁿ."